

Dorota Węziak-Białowolska
Instytut Statystyki i Demografii
Szkoła Główna Handlowa

KAPITAŁ SPOŁECZNY W POLSCE W ŚWIETLE DIAGNOZY SPOŁECZNEJ – POMIAR I WYBRA- NE WYNIKI EMPIRYCZNE¹

WSTĘP

Koncepcja kapitału społecznego staje się coraz bardziej popularna. Bartkowski (2007: 59-60) wskazuje na rosnącą liczbę publikacji na ten temat w ciągu ostatnich 20 lat. Pomimo tego pojęcie kapitału społecznego nie doczekało się jak dotąd jednej definicji. Brak jest również wspólnej terminologii, a także nie wypracowano spójnych rozwiązań dotyczących składowych kapitału społecznego oraz sposobu jego pomiaru.

W literaturze proponuje się trzy klasyfikacje definicji kapitału społecznego: (1) funkcjonalną, wywodzącą się z prac Colemana, (2) paradygmatu działania zbiorowego, kooperacji i sieci powiązań na podstawie prac Putnama oraz (3) podejście strukturalne związane z pracami Bourdieu (por. Bartkowski 2007: 69). Spotkać można również podział na definicje oparte na podejściu koncentrującym się na jednostce (por. Coleman 1994, Bourdieu 1983) oraz na zbiorowości (por. Putnam 1995, 2001, Fukuyama 2000). W pierwszym przypadku nacisk jest położony na badanie zachowań ludzkich w sieciach społecznych, w drugim zaś analizie poddawane jest wspólne działanie grup jednostek oraz kultura i organizacja społeczeństwa. Ponadto, jak piszą Van Oorschot, Arts i Gelissen (2006: 151), wyróżnia się dwa wymiary kapitału społecznego: obiektywny związany ze strukturą oraz subiektywny – związany z kulturą. Wymiar obiektywny obejmuje

¹ Artykuł jest efektem prac prowadzonych w ramach badania własnego 03/E/0032/09 realizowanego w Instytucie Statystyki i Demografii, Kolegium Analiz Ekonomicznych, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie.

sieci powiązań o charakterze trwałym, natomiast wymiar kulturowy – zaufanie, wzajemność i chęć współpracy.

Z socjologicznego punktu widzenia kapitał społeczny można ocenić z perspektywy jego wpływu na spójność społeczeństwa. Rozróżnia się wówczas kapitał społeczny występujący w formie mostów (ang. *bridging*), więzi (ang. *bonding*) i połączeń (ang. *linking*) (Woolcock 1998). Mosty oznaczają niezbyt silne więzi, są to związki o zasięgu międzygrupowym. Skierowane poza grupę sprzyjają zwiększeniu zaufania społecznego oraz poczucia wspólnoty szerszej społeczności. Więzi mają charakter ochronny, a efektem ich występowania jest wzrost poczucia przynależności do wąskich grup osób, zwykle rodziny lub najbliższych przyjaciół. Połączenia oznaczają związki między grupami mogącymi różnić się od siebie zarówno funkcją, wielkością, charakterem, jak i usytuowaniem w hierarchii społecznej. Każda z tych form kapitału społecznego może sprzyjać spójności społecznej. Podkreśla się jednak, że więzi mogą sprzyjać nasileniu się etnocentryzmu, antagonizmów społecznych, korupcji, wynikających ze źle rozumianej lojalności w stosunku do członków grupy (por. Bartkowski 2007, Van Oorschot i in. 2006, Woolcock 1998, OECD 2001).

W obszarze nauk ekonomicznych termin *kapitał społeczny* jest związany z pojęciem instytucji i ekonomii instytucjonalnej. W tym ujęciu obejmuje on oprócz elementów zawartych w definicjach Colemanna i Putnama także bardziej sformalizowane powiązania instytucjonalne (Grootaert 1998). Na instytucje formalne – zewnętrzne względem człowieka i związane z istnieniem państwa – składają się przepisy rządowe, regulacje prawa, zalecenia formalne dotyczące organizacji życia zarówno z punktu widzenia gospodarki, jak i społeczeństwa. Instytucje nieformalne obejmują systemy wartości, obowiązujące normy i zwyczaje, sposób myślenia, kulturę, poziom zaufania, skłonność do ryzyka i do wykorzystywania okazji. Instytucje są zatem nośnikiem wiedzy społecznej oraz zaufania, ograniczają koszty transakcyjne, zwiększają poziom bezpieczeństwa przy podejmowaniu decyzji w warunkach niepewności, porządkują relacje międzyludzkie (North 1990).

Mimo wielości definicji i ujęć koncepcja kapitału społecznego jest często analizowana w sposób intuicyjny i nieusystematyzowany, co powoduje niejednokrotnie nadinterpretacje i niedomówienia. Z tego względu przed podjęciem jakiegokolwiek analizy dotyczącej czy to struktury, czy to poziomu kapitału społecznego niezwykle ważne jest przedstawienie definicji oraz modelu conceptualnego tego pojęcia. W literaturze przedmiotu panuje zgoda co do wielowymiarowości kapitału społecznego (por. Woolcock 1998), która ma przełożenie na sposób jego pomiaru. Wielowymiarowość wymusza stosowanie wielu wskaźników zarówno prostych, jak i syntetycznych.

W niniejszym artykule podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, czy proponowane przez Van Oorschota, Artsa i Gelissena (2006) podejście do mierzenia kapitału

społecznego może być zastosowane w warunkach polskich. Przedstawiony przez tych autorów model konceptualny zostanie zastosowany do danych z badania Diagnoza Społeczna, zaś jego ewentualne modyfikacje będą efektem wtórnym prowadzonych analiz. Przedstawiono zatem najpierw model konceptualny kapitału społecznego proponowany przez tych trzech autorów. Następnie sprawdzono, czy badanie Diagnoza Społeczna może dostarczyć wskaźników kapitału społecznego. W kolejnym etapie dokonano analizy, czy wyselekcjonowane wskaźniki mają odpowiednie własności, aby tworzyć wskaźniki syntetyczne. Utworzone następnie modele pomiarowe dla trzech wymiarów kapitału społecznego pozwoliły na prześledzenie zmiany ich poziomu w dwóch okresach, tj. w latach 2005 – 2007 oraz 2005 – 2009. W ostatnim etapie analiz podjęto próbę zintegrowania trzech wymiarów kapitału społecznego i określenia jego zmian w badanych latach. Artykuł kończy się wnioskami wynikającymi z przeprowadzonych analiz.

MODEL KONCEPTUALNY KAPITAŁU SPOŁECZNEGO VAN OORSCHOTA, ARTSA I GELISSENA

Van Oorschot, Arts i Gelissen (2006) przyjęli, że kapitał społeczny ma trzy wymiary: (1) sieci, (2) zaufanie oraz (3) społeczeństwo obywatelskie, z których każdy ma dwa podwymiary. W ramach wymiaru ‘sieci’ wyróżnili członkostwo w organizacjach oraz kontakty z rodziną. Członkostwo w organizacjach, będące odpowiednikiem mostów, operacjonalizowali zliczając organizacje, do których należy respondent. Rozróżnili przy tym uczestnictwo aktywne oraz bierne. Uczestnictwo aktywne pokazywało, czy i jak bardzo ludzie potrafili współpracować, natomiast uczestnictwo bierne obrazowało poziom zaangażowania społecznego. W ten sposób stworzyli dwie skale sumaryczne kwantyfikujące poziom udziału w życiu społecznym (ang. *participation*), gdzie wyższy wynik na skali oznaczał wyższy poziom zaangażowania. Drugi z podwymiarów sieci – kontakty z innymi ludźmi (ang. *sociability*) – obejmował kontakty z przyjaciółmi i rodziną. Aby go zoperacjonalizować, zaproponowali dwie trzypunktowe skale:

– dla kontaktów z przyjaciółmi: 1 – spędzam niewiele czasu z przyjaciółmi oraz przyjaciele nie są dla mnie ważni, 3 – spędzam dużo czasu z przyjaciółmi oraz przyjaciele są dla mnie bardzo ważni, 2 – pozostałe odpowiedzi pośrednie;

– dla kontaktów z rodziną: 1 – nie uważam, aby kontakty z rodziną były ważne oraz nie interesuję się warunkami mieszkaniowymi mojej rodziny, 3 – uważam, że kontakty z rodziną są bardzo ważne oraz interesuje mnie, w jakich warunkach mieszkaniowych żyje moja rodzina, 2 – pozostałe odpowiedzi pośrednie;

W ramach wymiaru ‘zaufanie’ rozważali zaufanie w stosunku do ludzi (zaufanie społeczne, ang. *generalized trust, social trust*) oraz zaufanie do instytucji. Zaufanie do ludzi mierzono pojedynczym pytaniem: „czy uważasz, że – ogólnie

rzecz ujmując – ludziom można ufać, czy też w kontaktach z innymi ludźmi nie można być zbyt ostrożnym?”² Do mierzenia zaufania do instytucji wybrali sześć pytań³ kwantyfikujących poziom zaufania do: (1) policji, (2) systemu ubezpieczeń społecznych, (3) systemu opieki zdrowotnej, (4) parlamentu, (5) służby cywilnej, (6) systemu prawnego. Suma odpowiedzi tworzyła jeden wskaźnik syntetyczny ‘zaufanie do instytucji’.

Trzeci wymiar kapitału społecznego ‘społeczeństwo obywatelskie’ autorzy powiązali z zachowaniami i postawami. Jego pierwszy podwymiar określili jako zainteresowanie polityką, natomiast drugi – nazwany solidność (ang. *trustworthiness*) – obejmował postawy obywatelskie oraz zachowania etyczne. Zainteresowanie polityką zmierzili za pomocą dwóch pytań. Pierwsze dotyczyło częstotliwości odbywania z przyjaciółmi rozmów na tematy polityczne, zaś drugie – częstotliwości śledzenia w szeroko rozumianych mass mediach tematów związanych z polityką. Odpowiedzi na oba pytania zostały zsumowane tworząc wskaźnik mierzący zainteresowanie polityką. Natomiast podwymiar solidność mierzony był za pomocą zestawu pytań dotyczących poziomu akceptacji następujących zachowań: (1) bezpodstawne korzystanie z pomocy społecznej, (2) niepłacenie podatków – wykorzystywanie luk podatkowych i innych okazji, (3) oszukiwanie, kłamanie w celu odniesienia korzyści, (4) przyjmowanie łapówek w ramach pełnienia obowiązków. Odpowiedzi na powyższe pytania zostały zsumowane, tworząc wskaźnik syntetyczny.

Do weryfikacji tego modelu Van Oorschot, Arts i Gelissen (2006) wykorzystali dane z trzeciej rundy badania *European Value Survey* (1999/2000) oraz konfirmacyjną analizę czynnikową. Proponowany przez nich model konceptualny przeszedł pomyślnie procedurę walidacji.

MODEL KONCEPTUALNY KAPITAŁU SPOŁECZNEGO NA PODSTAWIE DIAGNOZY SPOŁECZNEJ

W niniejszym artykule kapitał społeczny zdefiniowano jako zespół norm społecznych oraz wspólnie podzielanych wartości i zwyczajów kształtujących świat relacji społecznych i ekonomicznych, a wyrażających się przede wszystkim w poziomie zaufania społecznego oraz zaufania do instytucji, a także skali formalnych i nieformalnych międzyludzkich sieci powiązań odpowiedniej jakości. Ponadto wzorując się na pracach Van Oorschota, Artsa i Gelissena (2006) wyróżniono trzy jego wymiary: (1) zaufanie, (2) sieci oraz (3) normy.

² *Generally speaking, would you say that most people can be trusted or that you cannot be too careful in dealing with people?*

³ Odpowiedzi mierzono na skali Likerta.

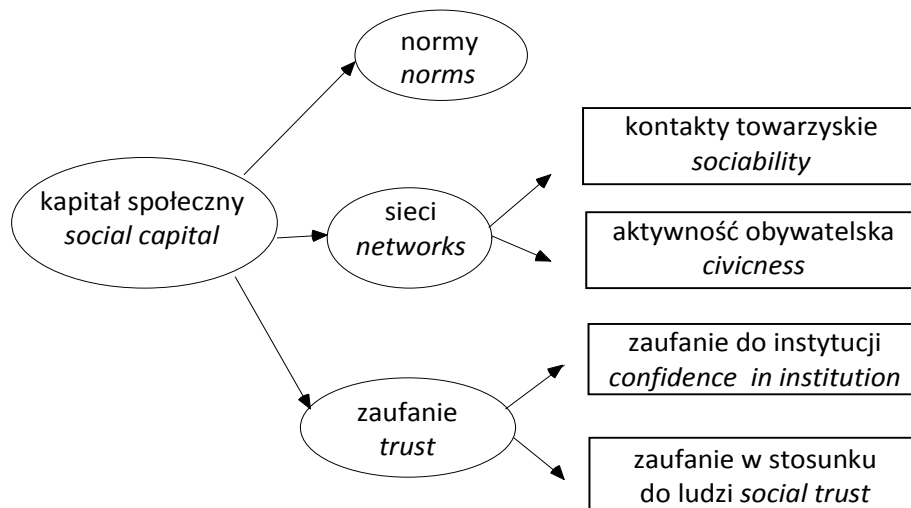
Do pomiaru kapitału społecznego w Polsce wykorzystano dane pochodzące z badania Diagnoza Społeczna: Badanie warunków i jakości życia ludności. Jego wybór motywowany był rozległością zagadnień podejmowanych w badaniu, jak również cyklicznością przeprowadzania tego badania. Niemniej jednak należy wyraźnie zaznaczyć, że badanie to nie jest częścią badania *European Value Survey*, z którego korzystali Van Oorschot, Arts i Gelissen (2006). Pociągnęło to za sobą konieczność wprowadzenia zmian w konceptualizacji modelu kapitału społecznego proponowanego przez tych autorów. Zmiany te wystąpiły również na poziomie operacjonalizowania wymiarów kapitału społecznego. W przeciwieństwie do Van Oorschota, Artsa i Gelissena (2006), jedynie w ramach dwóch z trzech wymiarów wyróżniono po dwa podwymiary. Były to:

- zaufanie do instytucji, do innych osób;
- sieci: aktywność obywatelska, kontakty towarzyskie;

Trzeci z wymiarów kapitału społecznego obejmował jedynie normy społeczne. Było to związane z zakresem tematycznym badania Diagnoza Społeczna, które nie obejmuje zagadnień związanych z zaangażowaniem w życie polityczne. Skorygowany model konceptualny kapitału społecznego przedstawiono na rys. 1.

Rysunek 1. Zmodyfikowany model konceptualny kapitału społecznego na podstawie Diagnozy Społecznej

Figure 1. Modified conceptual model of social capital based on Social Diagnosis Survey

Źródło: Opracowanie własne
Source: own elaboration

Opracowując model konceptualny założono, że trzy wyróżnione wymiary kapitału społecznego będą się składać na jednowymiarowy kapitał społeczny. Innymi słowy, przyjęto, że możliwa będzie agregacja tych trzech wymiarów w je-

den wskaźnik syntetyczny kwantyfikujący kapitał społeczny. Było to założenie zgodne z tym, co w swoich pracach proponowali Van Oorschot, Arts i Gelissen (2006). Założenie to poddano empirycznej weryfikacji, a jej wyniki zostały zaprezentowane w dalszej części artykułu.

ŹRÓDŁA DANYCH

Aby zapewnić porównywalność wskaźników kapitału społecznego badanie ograniczono do trzech ostatnich rund Diagnozy, tj. badań z lat 2005, 2007 i 2009. Ponadto analizę prowadzono wyłącznie na respondentach należących do panelu, aby wyraźnie rozdzielić efekt zmiany poziomu cechy ukrytej od zmiany struktury badanej populacji. W konsekwencji liczba obserwacji wykorzystanych do analiz dla poszczególnych rund wyniosła 3500. Lista zastosowanych zmiennych wskaźnikowych uwzględniających podział na wymiary i podwymiary kapitału społecznego przedstawiała się następująco⁴:

zaufanie

- zaufanie do instytucji:

Czy ma Pan/Pani zaufanie do:

banków [z_bank],

funduszy inwestycyjnych [z_FI],

funduszy emerytalnych [z_FE];

odpowiedzi: *tak/nie/nie mam zdania;*

- zaufanie do innych ludzi:

Ogólnie rzecz biorąc, czy uważa Pan/Pani, że można ufać większości ludzi, czy też sądzi Pan, że w postępowaniu z ludźmi ostrożności nigdy za wiele? [zaufanie_1]

odpowiedzi: *większości ludzi można ufać/ostrożności nigdy za wiele/trudno powiedzieć;*

sieci:

- aktywność obywatelska:

Czy jest Pan/Pani członkiem jakichś organizacji, stowarzyszeń, partii, komitetów, rad, grup religijnych, związków lub kół [organizacje];

odpowiedzi: *tak/nie;*

Czy w ciągu ostatnich dwóch lat zdarzyło się, że angażował/a się Pan/Pani w działania na rzecz społeczności lokalnej (gminy, osiedla, miejscowości, w najbliższym sąsiedztwie) [społeczność],

odpowiedzi: *tak/nie*

⁴ Wartości każdej ze zmiennych wskaźnikowych przekodowano tak, aby jej wyższe wartości sprzyjały wyższemu poziomowi kapitału społecznego.

- kontakty towarzyskie:

Ile osób zalicza Pan/Pani do grona swoich przyjaciół? [l_przyjaciele]

W jakim stopniu jest Pan/Pani zadowolony/a z kontaktów z przyjaciółmi? [z_przyjaciele]

odpowiedzi: 6 – bardzo zadowolony, 5 – zadowolony, 4 – dosyć zadowolony, 3 – dosyć niezadowolony, 2 – niezadowolony, 1 – bardzo niezadowolony;

W jakim stopniu jest Pan/Pani zadowolony/a z kontaktów z rodziną [z_rodzina];

odpowiedzi: 6 – bardzo zadowolony, 5 – zadowolony, 4 – dosyć zadowolony, 3 – dosyć niezadowolony, 2 – niezadowolony, 1 – bardzo niezadowolony;

normy:

Jak bardzo Pana/Panią obchodzi, czy:

- ktoś płaci podatki mniejsze niż powinien [normy1],
- ktoś unika płacenia za korzystanie z transportu publicznego [normy2],
- komuś udaje się nie płacić za światło [normy3],
- ktoś pobiera niesłusznie zasiłek dla bezrobotnych [normy4],
- ktoś nie płaci (choć może) czynszu za mieszkanie [normy5],
- ktoś sprowadza towary z zagranicy i nie płaci cła [normy6];

odpowiedzi: 1 – w ogóle mnie nie obchodzi, 2 – mało mnie obchodzi, 3 – trochę mnie obchodzi, 4 – bardzo mnie obchodzi.

Warto podkreślić, że lista ta była wynikiem dostępności w badaniu Diagnoza Społeczna pytań, które można uznać za odpowiedniki wskaźników zastosowanych przez Van Oorschota, Artsa i Gelissena (2006).

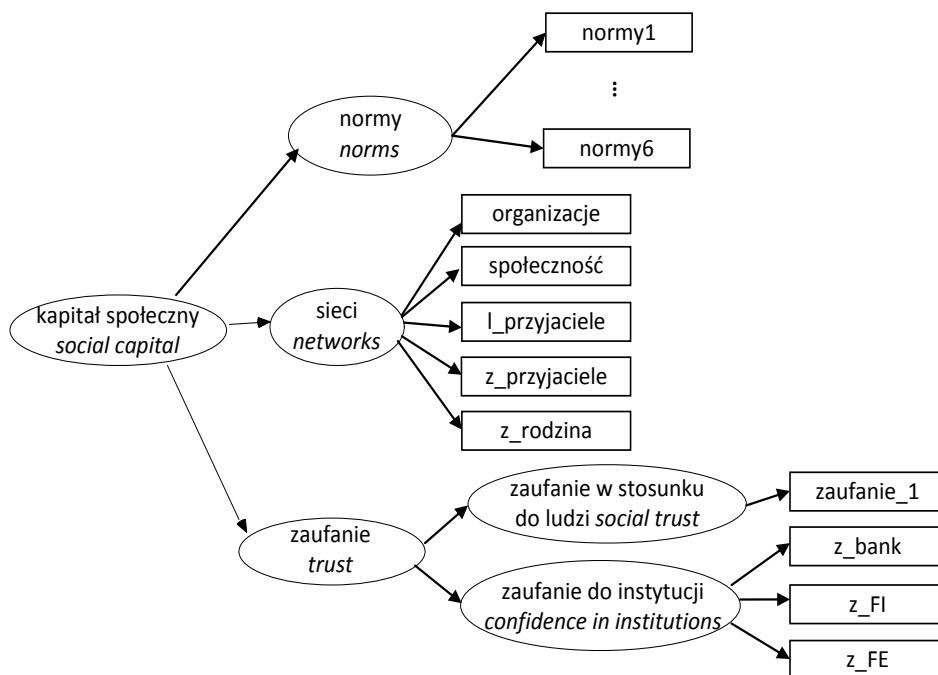
Wymiar ‘zaufanie’ obejmuje dwa aspekty – zaufanie do instytucji oraz zaufanie do innych ludzi. Zaufanie do instytucji mierzono trzema wskaźnikami, mimo że w Diagnozie Społecznej podobnych wskaźników jest więcej. Jednakże tylko te trzy pojawiły się we wszystkich trzech ostatnich rundach badania. Natomiast wskaźnik zaufania do innych ludzi mierzony był za pomocą identycznie sformułowanego pytania jak to, z którego skorzystali Van Oorschot, Arts i Gelissen (2006).

Konceptualizacja wymiaru ‘sieci’ obejmowała dwa aspekty: kontakty towarzyskie oraz aktywność obywatelską. W ramach kontaktów towarzyskich wyróżniono kontakty z przyjaciółmi oraz kontakty z rodziną. Zatem podobnie jak u Van Oorschota, Artsa i Gelissena (2006) w tym wymiarze uwzględniono więzi. Jednakże w przypadku wymiaru aktywność obywatelska nie udało się wyselekcjonować wskaźników, które różnicowałyby aktywne, dobrowolne uczestnictwo w różnego rodzaju organizacjach od uczestnictwa biernego. Stąd zastosowano jedynie ogólny wskaźnik uczestnictwa [organizacje], który jednocześnie kwantyfikował mosty. Warto dodać iż, rozważano przyjęcie za wskaźnik uczestnictwa aktywnego pytania: *Czy jeśli jest Pan członkiem jakichś organizacji, stowarzyszeń, partii, komitetów, rad, grup religijnych, związków lub kół, to czy pełnił*

Pan kiedykolwiek jakieś funkcje w takich organizacjach? Jednak po pierwsze, odpowiedzi udzielane na to pytanie były bardzo mało zróżnicowane. Po drugie, pytanie to było w znaczącym stopniu skorelowane z pytaniem dotyczącym samego uczestnictwa w różnego typu organizacjach. Po trzecie, po wprowadzeniu tego pytania do modelu pomiarowego sieci pogarszał się stopień dopasowania tego modelu do danych, a ładunek czynnikowy stojący przy tym wskaźniku był sprzeczny z oczekiwaniami (ujemny). Te wyniki przesądziły o niewykorzystywaniu tego wskaźnika do pomiaru ‘sieci’.

W odniesieniu do trzeciego z wymiarów kapitału społecznego ‘społeczeństwo obywatelskie’ na podstawie danych z Diagnozy Społecznej zoperacjonalizowano tylko jeden z jego aspektów – normy. Nie udało się natomiast zoperacjonalizować aspektu związanego z zaangażowaniem w życie polityczne. W Diagnozie Społecznej brak jest pytań odnoszących się do tego zagadnienia. Propozycję operacjonalizacji kapitału społecznego przedstawiono na rys. 2.

Rysunek 2. Model operacyjny kapitału społecznego na podstawie Diagnozy Społecznej
Figure 2. Operationalisation of social capital based on Social Diagnosis Survey

Źródło: Opracowanie własne
Source: own elaboration

METODY ANALIZY

W celu zmierzenia zmian poziomu kapitału społecznego w latach 2005, 2007 oraz 2009 procedurę pomiaru przeprowadzono w następujących krokach (etapach):

- sformułowano model teoretyczny kapitału społecznego, określając wymiary kapitału społecznego;
- sformułowano model pomiarowy kapitału społecznego, dokonując wyboru zmiennych wskaźnikowych;
- wykorzystując confirmacyjną analizę czynnikową dla wielu grup, sprawdzono poprawność modeli pomiarowych dla poszczególnych wymiarów kapitału społecznego, tj. sieci, norm oraz zaufania;
- za pomocą confirmacyjnej analizy czynnikowej dla wielu grup (MGFCA) obliczono zmiany poziomu w latach 2005 – 2007 – 2009 poszczególnych wymiarów kapitału społecznego, tj. sieci, norm oraz zaufania.

Analizy prowadzono na danych z każdej z rund badania osobno oraz dla wszystkich rund łącznie. Tak jak wspomniano, za pomocą confirmacyjnej analizy czynnikowej dla wielu grup (MGFCA) obliczono zmiany przeciętnego poziomu każdego z wymiarów kapitału społecznego w latach 2005 – 2007 – 2009. W tym celu rozszerzono klasyczny model analizy czynnikowej (1) tak, aby zawierał wyraz wolny τ (2) :

$$x_g + \Lambda_{xg} F_g + \varepsilon_g \quad (1)$$

$$x_g = \tau + \Lambda_{xg} F_g + \varepsilon_g \quad (2)$$

gdzie: Λ_x – macierz ładunków confirmacyjnej analizy czynnikowej, x – zmienne bezpośrednio obserwowalne, F – zmienne nieobserwowalne bezpośrednio, ε – czynnik swoisty,

zakładając jednocześnie, że:

$$E(x_g) = E(\tau) + \Lambda_{xg} E(F_g) + E(\varepsilon_g) = \tau + \Lambda_{xg} \kappa_g \quad (3)$$

gdzie:

κ_g – wektor przeciętnych wartości zmiennej F w grupach (ang. *vector of factor means for group g*).

Ponadto w celu zachowania porównywalności zmiany poziomu poszczególnych wymiarów kapitału społecznego najpierw sprawdzono, czy zachodzą (van der Veld 2009, Davidov 2008):

- zgodność definicyjna (ang. *configural invariance*),

- zgodność skali lub zgodność metryki (ang. *metric invariance, factorial invariance*),
- zgodność skalarna lub zgodność punktu referencyjnego skali (ang. *scalar invariance*).

Zgodność definicyjna w literaturze przedmiotu opisywana jest jako identyczność konceptualizacji i operacjonalizacji mierzonych zjawisk. Jej istnienie zagwarantowano przez zastosowanie tych samych zmiennych wskaźnikowych i tego samego modelu konceptualnego i operacjonalizacji do zmierzenia wymiarów kapitału społecznego (por. Kaplan 2009, Davidov 2008). Było to równoznaczne z zastosowaniem w modelu pomiarowym tego samego wzoru ładunków czynnikowych równych zero i ładunków czynnikowych swobodnych (estymowanych). Istnienie tego typu zgodności oznacza, że związek między zmienną ukrytą a jej zmiennymi wskaźnikowymi jest taki sam w porównywanych grupach. Potwierdzenie jej istnienia jest warunkiem koniecznym, choć niewystarczającym, do prowadzenia porównań poziomów zmiennej ukrytej.

Zgodność skali oznacza, że zmienna ukryta ma to samo znaczenie w badanych grupach. Oznacza to, że wartości ładunków czynnikowych stojących przy odpowiednich zmiennych wskaźnikowych nie różnią się istotnie między modelami oszacowanymi dla każdej z grup. Jest to równoznaczne z tym, że w każdej z badanych grup jednostka skali pomiarowej zmiennej ukrytej jest taka sama. Jej potwierdzenie jest niezbędne do prowadzenia porównań stopnia skorelowania zmiennych ukrytych. Natomiast sprawdzenie, czy ten rodzaj zgodności zachodzi, polega na testowaniu prawdziwości warunku równości macierzy ładunków czynnikowych w modelach dla grup (por. Kaplan 2009), co definiuje wzór (4)

$$A_1 = A_2 = \dots = A_g \quad (4)$$

gdzie: A – macierz ładunków czynnikowych, g – liczba grup, lub sprawdzeniu, czy model z narzuconym warunkiem równości na macierze ładunków czynnikowych między grupami jest dobrze dopasowany do danych (Davidov 2008). Istnienie zgodności skali jest warunkiem koniecznym, choć niewystarczającym, do porównania poziomów zmiennej ukrytej.

Porównanie to jest uprawnione, a jego wyniki odzwierciedlają rzeczywistość, tylko wtedy, gdy obok zgodności definicyjnej i zgodności skali zachodzi również zgodność punktu referencyjnego. Oznacza to, że obserwowane między grupami różnice w wartościach zmiennych wskaźnikowych są wynikiem różnic w wartościach mierzonej zmiennej ukrytej oraz, że skwantyfikowana zmienna ukryta w każdej z grup ma nie tylko tę samą skalę, ale i ten sam punkt referencyjny (wspólne zero). Istnienie zgodności punktu referencyjnego sprawdza się testując prawdziwość warunku równości wyrazów wolnych między grupami, a w przy-

padku zmiennych wskaźnikowych jakościowych (kategorialnych, nieciągłych) progów skali odpowiedzi⁵ (ang. *threshold*) (por. Kaplan 2009) lub sprawdzając, czy model z narzuconym warunkiem równości wyrazów wolnych między grupami jest dobrze dopasowany do danych (Davidov 2008).

Występowanie zgodności skali oraz zgodności punktu referencyjnego stwierdzono na podstawie analizy statystyk dopasowania w modelach confirmacyjnej analizy czynnikowej dla wielu grup. Metoda ta, jak podaje Davidov (2008), jest najczęściej używaną metodą do oceny, czy rozumienie kognitywne (ale i na poziomie pomiaru danego konstruktów) jest takie samo bez względu na czas dokonywania pomiaru oraz grupę, w której dokonuje się pomiaru⁶. Występowanie wszystkich trzech typów zgodności dla wszystkich zmiennych wskaźnikowych określane jest w literaturze przedmiotu mianem pełnej zgodności pomiaru (ang. *full measurement invariance*) (Davidov 2008). Warto jednak zauważyć, że w praktyce potwierdzenie pełnej zgodności bywa czasem niemożliwe.

OPERACJONALIZACJA WYMIARÓW KAPITAŁU SPOŁECZNEGO

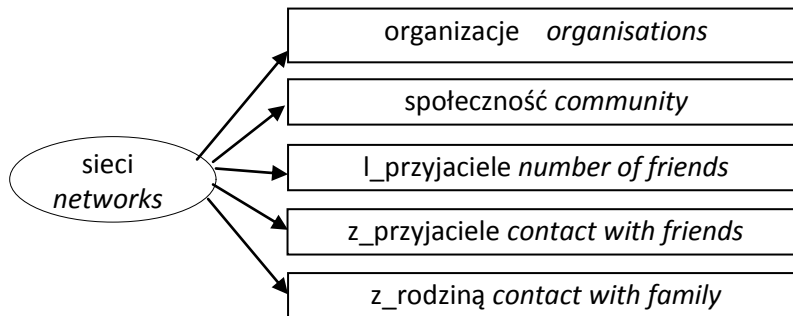
W celu sprawdzenia, czy wskaźniki kapitału społecznego mogą być integrowane we wskaźniki syntetyczne, dla dwóch wymiarów – norm i sieci – oraz dla jednego podwymiaru kapitału społecznego – zaufania do instytucji – zbudowano modele pomiarowe zgodne z konceptualizacją. Modele te budowano dla każdej z rund badania osobno oraz dla trzech rund badania łącznie. W pierwszym przypadku stosowano confirmacyjną analizę czynnikową, natomiast w drugim – confirmacyjną analizę czynnikową dla wielu grup⁷. Modele operacyjne dla każdego z wymiarów kapitału społecznego przedstawiono na rys. 3–5.

⁵ Próg to punkt, w którym prawdopodobieństwa wybrania każdej z dwóch sąsiadujących kategorii odpowiedzi są sobie równe, czyli wynoszą 0,5.

⁶ Warto zauważyć, że – jak pokazali Steenkamp i Baumgartner (1998) – do przeprowadzenia porównań przeciętnych wartości zmiennej ukrytej wystarczy, aby wystąpiła zgodność częściowa (ang. *partial invariance*). Zgodność częściowa oznacza, że do porównań przeciętnych wartości zmiennej ukrytej wystarczy równość ładunków czynnikowych i wyrazów wolnych (dla zmiennych wskaźnikowych ciągłych) lub progów skali odpowiedzi (dla zmiennych wskaźnikowych kategorialnych) dla dwóch zmiennych wskaźnikowych.

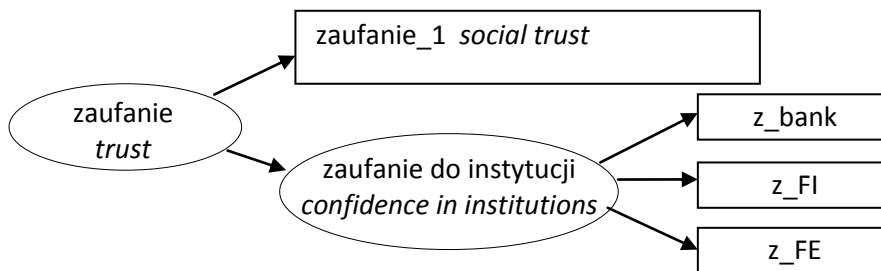
⁷ Obliczenia wykonano w programie Mplus version 4.1. Do estymacji zastosowano ważoną metodę największych kwadratów opartą na macierzach korelacji odpowiednio polichorycznych i tetrachorycznych – *WLSMV* (ang. *weighted least square parameter estimates using a diagonal weight matrix with standard errors and mean and variance-adjusted chi-square test statistic that use a full weight matrix*). Identyfikację każdego z modeli zapewniono przez narzucenie warunku mówiącego o tym, że ładunek czynnikowy pierwszej zmiennej wskaźnikowej jest równy 1.

Rysunek 3. Model operacyjny sieci
Figure 3. Operationalisation of networks

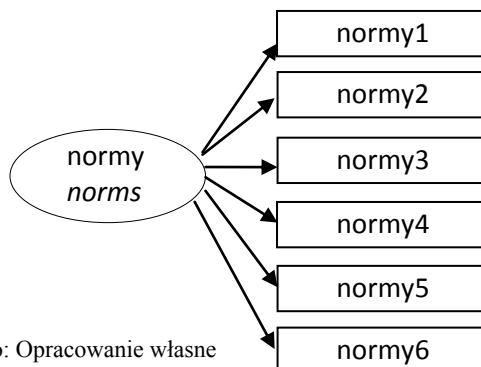
Źródło: Opracowanie własne
Source: own elaboration

Rysunek 4. Model operacyjny zaufania
Figure 4. Operationalisation of trust

Źródło: Opracowanie własne
Source: own elaboration

Rysunek 5. Model operacyjny norm
Figure 5. Operationalisation of norms

Źródło: Opracowanie własne
Source: own elaboration

W pierwszym kroku dla każdego z modeli (tj. dla modeli pomiarowych sieci, zaufania, norm oraz kapitału społecznego) odpowiadających modelom operacyjnym zaprezentowanym na rysunkach 3, 4, 5 oraz 2 sprawdzono dla każdej z rund badania osobno, czy precyzja pomiaru – mierzona jakością dopasowania modelu – jest satysfakcjonująca. Do oceny zastosowano trzy mierniki: *CFI* (*comparative fit index*), *TLI* (*Tucker Lewis index*) oraz *RMSEA* (*root mean square error of approximation*)⁸. Dwa pierwsze mierzą dokładność dopasowania, natomiast trzeci miernik ocenia błąd wynikający z niedopasowania modelu.

Tabela 1. Statystyki dopasowania dla modeli poszczególnych wymiarów kapitału społecznego oraz ogólnego modelu kapitału społecznego, Diagnoza Społeczna 2005, 2007, 2009

Table 1. Fit statistics for social capital dimension-specific models and the social capital model, Social Diagnosis Survey: waves 2005, 2007, and 2009.

Wymiary kapitału społecznego <i>Social capital dimensions</i>	χ^2 (istotność) <i>p-value</i>	CFI	TLI	RMSEA
<i>Zaufanie trust</i>				
2005	1,188 (0,552)	1,000	1,000	0,000
2007	2,091 (0,351)	1,000	1,000	0,007
2009	6,326 (0,042)	0,997	0,993	0,041
<i>Normy norms</i>				
2005	79,43 (0,000)	0,979	0,958	0,046
2007	27,66 (0,000)	0,981	0,923	0,051
2009	32,48 (0,000)	0,976	0,952	0,056
<i>Sieci networks</i>				
2005	35,772 (0,000)	0,970	0,940	0,054
2007	63,989 (0,000)	0,945	0,903	0,082
2009	83,253 (0,000)	0,930	0,901	0,081
<i>Kapitał społeczny social capital</i>				
2005	84,529 (0,000)	0,990	0,990	0,064
2007	76,071 (0,000)	0,958	0,945	0,060
2009	141,989 (0,000)	0,995	0,995	0,071

Źródło: obliczenia własne
Source: own calculations

Dla każdego z modeli jakość dopasowania była bardzo dobra. Statystyki *CFI* i *TLI* przekraczały w każdym przypadku wartość 0,90. Natomiast wartość wskaźnika *RMSEA* nie przekraczała uznanej za krytyczną dla jakości modelu wartości 0,1, choć w przypadku sieci nieznacznie przekroczyła wartość 0,08, uznawaną w literaturze za granicę satysfakcjonującej jakości modelu (por. Brown, Cudeck 1993, Brown 2006, Kaplan 2009). W modelu pomiarowym sieci dla 2007 r.

⁸ Więcej na temat statystyk dopasowania: Kaplan (2009).

RMSEA było na poziomie 0,082, zaś w modelu dla roku 2009 – 0,081. Oznaczało to, dla każdej z rund badania można skwantyfikować wymiary kapitału społecznego oraz jego samego zgodnie z proponowaną operacjonalizacją. Aby jednak móc porównać, jak w czasie zmieniały się ich wartości, niezbędne było również sprawdzenie, czy modele te będą równie dobrej jakości w przypadku narzucenia warunku dotyczącego zgodności pomiaru. Weryfikowano pełną zgodność pomiaru, czyli testowano jakość dopasowania modeli z narzuconymi warunkami równości na wszystkie ładunki czynnikowe oraz na wszystkie wyrazy wolne (w przypadku zmiennych wskaźnikowych ciągłych) lub wszystkie progi skali odpowiedzi (w przypadku zmiennych wskaźnikowych kategoryalnych). Ze-stawienie otrzymanych statystyk dopasowania w modelach z narzuconymi warunkami równości ładunków czynnikowych i równości wyrazów wolnych dla wszystkich zmiennych wskaźnikowych (czyli z pełną zgodnością pomiaru) zawiera tabela 2.

Tabela 2. Statystyki dopasowania dla modeli odpowiadających wymiarom kapitału społecznego dla trzech rund Diagnozy Społecznej łącznie

Table 2. Fit statistics for social capital dimension-specific models for three waves of the Social Diagnosis Survey jointly

Wymiary kapitału społecznego <i>Social capital dimensions</i>	χ^2 (istotność) <i>p-value</i>	CFI	TLI	RMSEA
Zaufanie <i>trust</i>	0,600 (0,741)	1,000	1,000	0,000
Normy <i>norms</i>	1012,759 (0,000)	0,990	0,998	0,094
Sieci <i>networks</i>	188,535 (0,000)	0,955	0,964	0,041
Kapitał społeczny <i>social capital</i>	408,961 (0,000)	0,993	0,995	0,066

Źródło: obliczenia własne

Source: own calculations

Dla każdego z modeli pomiarowych jakość dopasowania była wysoce satysfakcjonująca. Statystyki *CFI* i *TLI* przekraczały w każdym przypadku wartość 0,95. Natomiast wartość wskaźnika *RMSEA* ponownie nie przekraczała uznanej za krytyczną dla jakości modelu wartości 0,1. Jednakże w przypadku modelu pomiarowego ‘norm’ wartość wskaźnika *RMSEA* przekraczała przyjęty za granicę dopuszczalności poziom 0,08. W przypadku tego modelu pomiarowego sprawdzono, czy jego dopasowanie jest lepsze w przypadku częściowej zgodności pomiaru. Okazało się, że usunięcie warunku równości ładunku czynnikowego oraz progów skali odpowiedzi dla którejkolwiek ze zmiennych wskaźnikowych norm wystarczało, aby statystyki dopasowania (w tym wskaźnik *RMSEA*) były bez zarzutu.

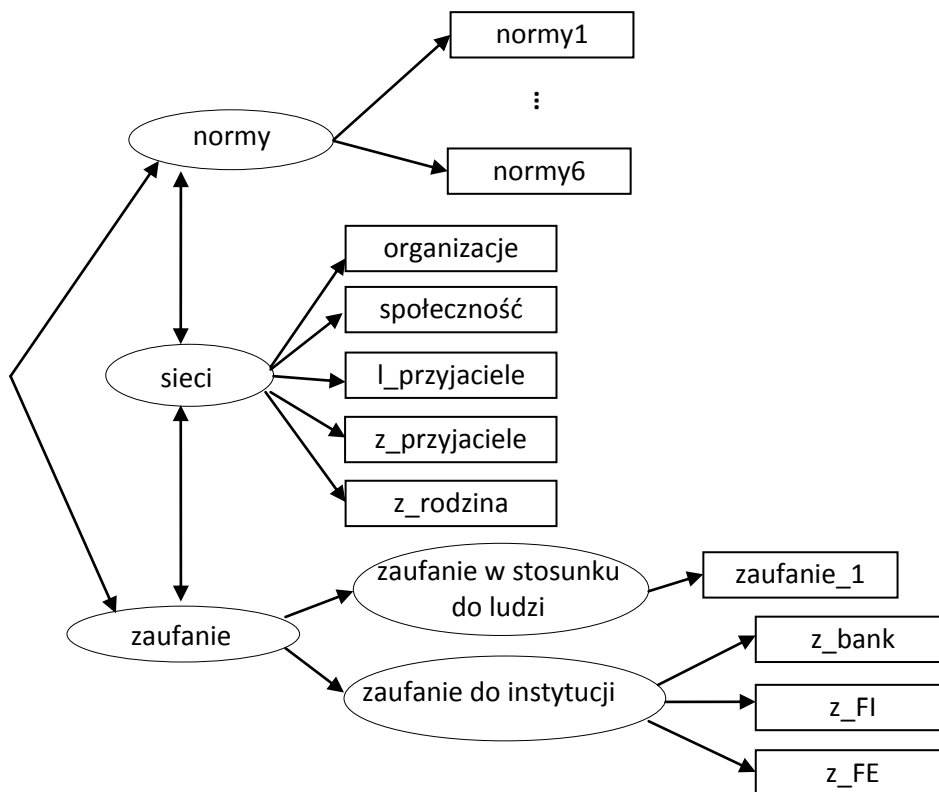
Wysokie wartości statystyk dopasowania dla modeli z pełną zgodnością pomiaru w przypadku wymiarów sieci oraz zaufanie dla modelu z częściową zgod-

nością pomiaru w przypadku wymiaru normy oznaczają, że znaczenie zmiennych ukrytych mierzonych przez te modele (normy, sieci, zaufanie) w kolejnych rundach badania jest takie samo.

W kolejnym kroku sprawdzono również jakość dopasowania modelu kapitału społecznego z pełną zgodnością pomiaru (zgodnie z operacjonalizacją przedstawioną na rys. 2). Model ten okazał się niekonwergentny⁹ i dlatego nie został oszacowany. Zweryfikowano jedynie jakość dopasowania jego zmodyfikowanej wersji, w której założono jedynie skorelowanie między wymiarami kapitału społecznego, nie tworzono jednak jego syntetycznego wskaźnika. Zmodyfikowany model operacyjny kapitału społecznego przedstawiono na rys. 6.

Rysunek 6. Zmodyfikowany model operacyjny kapitału społecznego na podstawie Diagnozy Społecznej

Figure 6. Modified operationalisation of social capital based on Social Diagnosis Survey

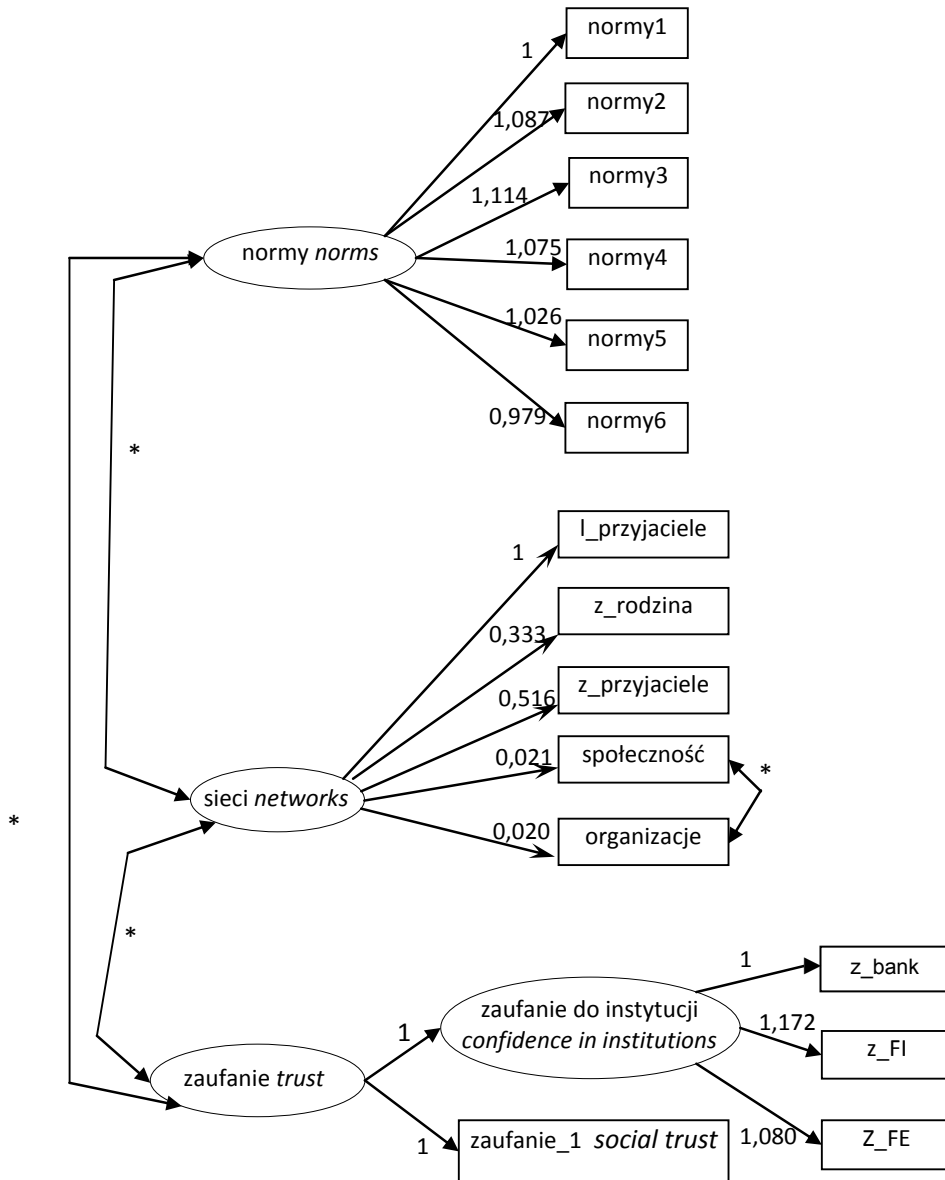

Źródło: Opracowanie własne
Source: own elaboration

⁹ Podjęte próby estymacji różniły się ze względu na liczbę iteracji, jak i ze względu na metody estymacji i parametryzacji.

Rysunek 7. Wyniki estymacji modelu kapitału społecznego (ładunki czynnikowe niewystandaryzowane).

Figure 7. Unstandardised estimates of the social capital model

Źródło: Opracowanie własne
Source: own elaboration

W kolejnym kroku sprawdzono trafność zmodyfikowanego modelu kapitału społecznego z pełną zgodnością pomiaru. O jej istnieniu świadczyły – oprócz

satysfakcjonujących statystyk dopasowania modelu pomiarowego ($\chi^2 = 408,961$ (0,000); $CFI = 0,993$; $TLI = 0,995$; $RMSEA = 0,066$) – dodatnie oraz w większości przypadków statystycznie istotne wartości ładunków czynnikowych stojących przy odpowiednich zmiennych wskaźnikowych. Była to kolejna przesłanka za tym, aby wymiary kapitału społecznego mierzyć w sposób proponowany w artykule. Wartości niewystandaryzowanych ładunków czynnikowych przedstawia rys.7, natomiast wartości wystandaryzowane zawiera tabela 3.

Tabela 3. Wystandaryzowane wartości ładunków czynnikowych oraz współczynników korelacji między zmiennymi ukrytymi w zmodyfikowanym modelu kapitału społecznego dla trzech rund badania Diagnoza Społeczna

Table 3. Standardised factor loadings and correlations between latent variables in the modified social capital model, Social Diagnosis Survey: waves 2005, 2007, and 2009

Wymiary kapitału społecznego <i>Social capital dimensions</i>	2005	2007	2009
Zaufanie <i>trust</i>			
z bank	0,802	0,644	0,567
z FI	0,940	0,922	0,971
z FE	0,866	0,936	0,880
Zaufanie do instytucji <i>confidence in institutions</i>	0,447	0,528	0,561
zaufanie I <i>social trust</i>	0,358	0,445	0,288
Normy <i>norms</i>			
normy1	0,824	0,859	0,867
normy2	0,896	0,909	0,909
normy3	0,918	0,929	0,945
normy4	0,886	0,923	0,935
normy5	0,845	0,921	0,922
normy6	0,807	0,906	0,888
Sieci <i>networks</i>			
Organizacje <i>organizations</i>	0,030 ⁽ⁿⁱ⁾	0,026 ⁽ⁿⁱ⁾	0,028 ⁽ⁿⁱ⁾
społeczność <i>community</i>	0,031 ⁽ⁿⁱ⁾	0,030 ⁽ⁿⁱ⁾	0,028 ⁽ⁿⁱ⁾
I przyjaciele <i>number of friends</i>	0,238	0,212	0,213
z przyjaciele <i>contact with friends</i>	0,775	0,761	0,817
z rodzina <i>contact with family</i>	0,500	0,437	0,480
Korelacje <i>correlations</i>			
zaufanie – sieci <i>trust – networks</i>	0,283	0,280	0,325
sieci – normy <i>networks – norms</i>	-0,032 ⁽ⁿⁱ⁾	-0,095 ⁽ⁿⁱ⁾	-0,093 ⁽ⁿⁱ⁾
zaufanie – normy <i>trust – norms</i>	0,047 ⁽ⁿⁱ⁾	0,040 ⁽ⁿⁱ⁾	-0,048 ⁽ⁿⁱ⁾
organizacje – społeczność <i>organizations – community</i>	0,683	0,633	0,515

Źródło: Obliczenia własne
Source: own calculations

Dwie zmienne wskaźnikowe okazały się nieistotne statystycznie. Były to zmienne kwantyfikujące aktywność obywatelską w modelu 'sieci' (tj. zmienne wskaźnikowe organizacje i społeczność). Obie zmienne w modelach pomiarowych szacowanych dla każdej rundy badania Diagnoza Społeczna osobno pozostawały istotne statystycznie. Dopiero połączenie modeli pomiarowych każdego z wymiarów kapitału społecznego w jeden model (zmodyfikowany model kapitału społecznego) pociągnęło za sobą ich nieistotność statystyczną. Niemniej jednak wydaje się, że usuwanie tych zmiennych z modelu nie jest wskazane¹⁰. Wykryta nieistotność może być związana raczej z postawami Polaków w obszarze aktywności obywatelskiej (por. Czapiński 2006), a nie konsekwencją błędnej specyfikacji modelu. Niemniej jednak należy podkreślić, że w latach 2005–2009 w ramach istniejących w społeczeństwie polskim sieci powiązań dominowały więzi, zaś znaczenie mostów było marginalne. Tym samym przedstawiony powyżej model sieci należy utożsamiać z więziami, a nie mostami.

Pewnym zaskoczeniem były ujemne korelacje między sieciami i normami w każdej z rund badania oraz między zaufaniem i normami w rundzie 2009. Niemniej jednak korelacje te były każdorazowo nieistotne statystycznie na poziomie istotności 0,01. Jednakże pamiętając, że sieci utożsamianie są głównie z więziami, wystąpienie ujemnej korelacji między sieciami i normami pozostaje w zgodzie z wnioskami przytaczanymi przez Growiec i Growca (2009). Normy w badaniu operacjonalizowane są z perspektywy całego społeczeństwa, zatem nieprzestrzeganie ich przez członków wąskich, homogenicznych i zamkniętych grup społecznych powiązanych więziami nie musi być postrzegane przez nich pejoratywnie.

W przypadku pozostałych rund jedynym istotnym statystycznie związkiem była dodatnia korelacja między zaufaniem i sieciami. Niemniej jednak nie była to korelacja o znaczącej sile, w 2009 r. nieznacznie przekroczyła 0,3. Pozostałe obserwowane korelacje były każdorazowo mniejsze od 0,1 (co do wartości bezwzględnej), a więc ich siła była bardzo niewielka.

Wyniki te mogą świadczyć o tym, iż operacjonalizowane wymiary kapitału społecznego (tj. zaufanie, sieci i normy) stanowią w rzeczywistości trzy niezależne od siebie konstrukty. Powstaje zatem poważna wątpliwość, czy – patrząc z metodycznego punktu widzenia – w ogóle możliwe jest „łączenie” ich w jeden syntetyczny wskaźnik kapitału społecznego. Faktem jest, że zastosowana metoda pomiaru zakłada liniowość analizowanych związków (zarówno na poziomie obserwowalnym, jak i nieobserwowalnym), być może należałoby zarzucić takie podejście i całe postępowanie rozpocząć od początku bez przyjmowania

¹⁰ Usunięcie tych dwóch zmiennych z modelu poprawia i tak już dobre statystyki dopasowania, ale nie zmienia w żadnym przypadku wyników (zmieniają się wartości oszacowań, ale zarówno znaki ładunków czynnikowych, jak i korelacji między zmiennymi oraz ich istotność pozostają takie same).

jakichkolwiek założeń dotyczących charakteru analizowanych związków¹¹. Ponadto – patrząc z punktu widzenia interpretacji uzyskanych wyników – można się zastanawiać, czy w ogóle możliwe jest i czy warto mówić o występowaniu w Polsce jednego kapitału społecznego. Być może poruszając ten temat, należałoby zawsze precyzować, w jaki sposób rozumiany jest termin „kapitał ludzki” i której grupy społecznej dotyczy.

ZMIANY POZIOMU WYMIARÓW KAPITAŁU SPOŁECZNEGO 2005–2009

Mimo że estymacja modelu kwantyfikującego kapitał społeczny w formie jednego wskaźnika syntetycznego nie zakończyła się powodzeniem, to potwierdzenie istnienia zgodności skalarnej dla wszystkich jego wymiarów umożliwiło sprawdzenie, jak w obu badanych okresach zmieniły się poziomy zaufania, norm oraz sieci w Polsce. Zmiany poziomów poszczególnych wymiarów kapitału społecznego wyrażone jako wartości różnic w przeciętnych poziomach wymiarów kapitału społecznego w latach 2005–2007 oraz 2005–2009 zestawiono w tabeli 4.

Tabela 4. Zmiany wymiarów kapitału społecznego w latach 2005–2009
Table 4. Changes in social capital dimensions, 2005–2009

Wymiary kapitału społecznego <i>Social capital dimensions</i>	$\Delta_{2007-2005}$	$\Delta_{2009-2005}$
Zaufanie <i>trust</i>	0,350 (0,140)*	-0,215 (0,869)
Normy <i>norms</i>	-0,156 (0,010)	-0,159 (0,007)
Sieci <i>networks</i>	0,184 (0,039)	-0,065 (0,399)

Źródło: Obliczenia własne
Source: own calculations

W 2007 r. w porównaniu do roku 2005 poziom zaufania wzrósł, natomiast w roku 2009 w stosunku do 2005 r. spadł. Dodatkowo spadek ten był tak duży, że „zrekompensował” obserwowany w latach 2005–2007 wzrost zaufania. Oznaczało to, że po wzroście zaufania do instytucji oraz do innych ludzi w pierwszych dwóch latach badanego okresu później nastąpił jego wyraźny spadek. Wydaje się, że było to konsekwencją kryzysu finansowego¹².

¹¹ Jednakże, według wiedzy autorki, metody pozwalające na eksplorowanie związków nieliniowych w modelach podobnych do przedstawionego w niniejszym artykule, nie są obecnie możliwe do praktycznego zastosowania.

¹² Za początek kryzysu finansowego przyjmuje się październik 2009 r. Biorąc pod uwagę, że badanie Diagnoza Społeczna przeprowadzane jest zwykle na koniec pierwszego kwartału, można przyjąć, że w przypadku ostatniej rundy badania (marzec 2009) przeważająca większość respondentów musiała o nim słyszeć.

W pierwszych dwóch latach badanego okresu poziom norm zmniejszył się, natomiast w kolejnych dwóch latach już się nie zmienił. Zaobserwowana zmiana była statystycznie istotna. Oznaczało to, że w latach 2005–2007 społeczeństwo polskie coraz mniej przejmowało się poczynaniami wątpliwymi z moralnego punktu widzenia, a za takie w Diagnozie Społecznej uznano:

- płacenie zaniżonych podatków,
- unikanie płacenia za korzystanie z transportu publicznego,
- unikanie płacenia za światło,
- nieuprawnione pobieranie zasiłku dla bezrobotnych,
- unikanie płacenia czynszu za mieszkanie,
- sprowadzanie towarów z zagranicy bez uiszczania cła.

Natomiast w przypadku relacji w ramach sieci w latach 2005–2007 zaobserwowano statystycznie istotny wzrost przeciętnego poziomu kwantyfikującej je zmiennej ukrytej, zaś w latach 2007–2009 – podobny co do wielkości spadek. Oznaczało to, że w pierwszych dwóch latach można było mówić o wzroście związków występujących w społeczeństwie zarówno w obszarze mostów (ang. *bridge*), jak i więzi (ang. *bonds*). Chociaż oba obszary powiązane są pozytywnie z kapitałem społecznym, to optymistyczny był zwłaszcza wzrost w obszarze mostów. Oznaczał on zacieśnianie się związków między osobami pochodzącymi z różnych grup formalnych i nieformalnych, wzrost poczucia solidarności społecznej i zaangażowania w tworzenie wspólnego dobra. Ta pozytywna zmiana nie utrzymała się jednak w kolejnych latach, bowiem od 2007 r. nastąpił spadek sieci do poziomu niższego niż obserwowany w 2005 r.

O ile zmiany norm przebiegały zawsze w tym samym kierunku (zdecydowany spadek w latach 2005–2007 oraz niewielki spadek w drugim badanym okresie), to w przypadku zaufania oraz sieci sytuacja była zgoła odmienna. Od 2005 r. do 2007 r. poziomy zaufania oraz sieci wzrosły, a następnie spadły poniżej poziomu obserwowanego w 2005 r.

Niemniej jednak optymistyczny jest fakt, że w całym badanym okresie systematycznie wzrastał odsetek osób uważających, że „większości ludzi można ufać”. W 2005 r. odsetek ten wyniósł 11,8%, dwa lata później – 14,6%, zaś w 2009 r. – 15%.

ZAKOŃCZENIE

Artykuł prezentuje wyniki adaptacji podejścia do mierzenia kapitału społecznego proponowanego przez Van Oorschota, Artsa i Gelissena (2006). Uzyskane rezultaty są w dużym stopniu wynikiem wyboru źródła danych, jak również sposobu operacjonalizacji, na które w znaczny sposób wpłynęła niepełna porównywalność baz danych z kolejnych rund badania Diagnoza Społeczna. Zastosowana

metoda pomiaru była związana z charakterem mierzonego pojęcia. Mimo różnic w definiowaniu kapitału społecznego istnieje zgoda, że ma on charakter nieobserwowalny bezpośrednio oraz złożoną strukturę. Te dwie cechy uwzględniono, podejmując próbę pomiaru kapitału. Było to możliwe dzięki zastosowaniu konfirmacyjnej analizy czynnikowej, a więc techniki modelowania nieobserwowalnych zjawisk o złożonej strukturze.

W świetle uzyskanych wyników można sformułować poważną wątpliwość, czy w Polsce można mówić o kapitale społecznym jako zasobie o charakterze uniwersalnym i jednorodnym. Co prawda w toku prowadzonych analiz udało się skwantyfikować trzy wyróżnione wymiary kapitału społecznego, jednakże próba ich „połączenia” w jeden wymiar skwantyfikowany przez syntetyczny wskaźnik kapitału społecznego nie powiodła się. Z metodycznego punktu widzenia przyczyną był brak silnych związków korelacyjnych między wymiarami kapitału społecznego. Słabe korelacje mogą świadczyć o tym, że każdy z operacjonalizowanych wymiarów kapitału społecznego jest odrębnym konstruktem. Tym samym nie można mówić o istnieniu (bądź też braku) jednego kapitału społecznego w Polsce, ale rozpatrywać go poprzez odwoływanie się do każdego z jego wymiarów oddzielnie.

Mimo że estymacja modelu kwantyfikującego kapitał społeczny w formie jednego wskaźnika syntetycznego nie zakończyła się powodzeniem, to satysfakcjonująca operacjonalizacja jego wymiarów (między innymi estymacja dobrej jakości modeli z pełną lub częściową zgodnością pomiaru) umożliwiła sprawdzenie, jak w dwóch badanych latach tj. 2005–2007 oraz 2005–2009 zmieniły się poziomy zaufania, norm oraz sieci w Polsce.

LITERATURA

- Bartkowski J., 2007, *Kapitał społeczny i jego oddziaływanie na rozwój w ujęciu socjologicznym*, [w:] M. Herbst (red.), *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój regionalny* (54-97), Scholar, Warszawa.
- Bourdieu P., 1983, *Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital* [*The Forms of Capital*], [w:] R. Kreckel (red.), *Soziale Ungleichheiten* (Soziale Welt, Sonderheft 2) (183-98), Otto Schartz & Co, Goettingen. Artykuł przetłumaczony na język angielski przez Richarda Nice'a i dostępny na stronie: http://www.viet-studies.org/Bourdieu_capital.htm, stan na dzień 17.09.2006.
- Brown T. A., 2006, *Confirmatory Factor Analysis for Applied Research*, The Guilford Press, New York, London.
- Browne M. W., Cudeck, R., 1993, *Alternative ways of assessing model fit*, [w:] Bollen K. A., Long, J. S. (red.), *Testing Structural Equation Models*, 136–162, Beverly Hills, Sage.
- Coleman J. S., 1994, *Foundations for Social Theory*, The Belknap Press of Harvard University Press, London.

- Czapiński J., 2006, *Polska – państwo bez społeczeństwa*, „Nauka”, 1/2006: 7 – 26.
- Czapiński J., Panek T. (red.), 2009. *Diagnoza społeczna 2009*, <http://www.diagnoza.com>, data pobrania: 11.03.2010.
- Davidov E., 2008, *A Cross-Country and Cross-Time Comparison of the Human Values Measurements with the Second Round of the European Social Survey*, „Survey Research Methods”, Vol. 2 , No.1: 33-46.
- Fukuyama F., 2000, *Social capital and civil society*, International Monetary Fund, Washington, D.C.
- Grootaert Ch., 1998, *Social Capital: The Missing Link?*, Social Capital Initiative Working Paper No. 3, The World Bank.
- Growiec J., Growiec K., 2009, *Social Capital, Trust, and Multiple Equilibria in Economic Performance*, IBS WORKING PAPER #02/2009, http://mpra.ub.uni-muenchen.de/19518/1/Model_v2.3_IBS.pdf, stan na dzień 27.04.2011
- Kaplan D., 2009, *Structural equation modeling. Foundation and Extensions*, Sage, Los Angeles.
- North D. C., 1990, *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*, Cambridge University Press, New York.
- OECD, 2001. *The Well-being of Nations. The role of human and social capital*, http://www.oecd.org/findDocument/0,2350,en_2649_34543_1_1_1_1_1,00.html, (data dostępu: 20.01.2007).
- Putnam R., 1995, *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Wydawnictwo Znak, Kraków.
- Putnam R., 2001, *Social Capital: Measurement and Consequences*, [w:] *The Contribution of Human and Social Capital to Sustained Economic Growth and Well-Being*, International Symposium Report edited by the OECD and HRDC.
- Steenkamp J-B., Baumgartner H., 1998, *Assessing Measurement Invariance in Cross-National Consumer Research*, „The Journal of Consumer Research”, Vol. 25, No. 1: 78-90.
- Van der Veld W. M., 2009, *Methodological Aspects of the Cross-National Evaluation of a Theory on the Causes of Generalized Social Trust*, QMSS2 seminar at Bolzano-Bozen, Italy, June 11-12, 2009.
- Van Oorschot W., Arts W., Gelissen J., 2006, *Social Capital in Europe. Measurement and Social and Regional Distribution of a Multifaceted Phenomenon*, „Acta Sociologica”, Vol. 49(2): 149-167.
- Woolcock M., 1998, *Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework*, „Theory and Society”, Vol. 27, No. 2: 151-208.

SOCIAL CAPITAL IN POLAND – MEASUREMENT
AND SELECTED EMPIRICAL RESULTS BASED
ON THE SOCIAL DIAGNOSIS SURVEY

ABSTRACT

The aim of the article is to present an approach to measuring social capital, and the results of its application in the context of contemporary Poland. Since the notion and the methods of measurement of social capital has not been definitely established yet, this paper tries to adapt the approach proposed by Van Oorschot, Arts and Gelissen (2006). Firstly, their conceptual model of social capital is discussed. Secondly, it is verified whether the Social Diagnosis survey is a good source of indicators of social capital. Thirdly, the measurement models for various dimensions of social capital (networks, trust and norms) are discussed and estimated based on the Social Diagnosis data. Finally, on the basis of the estimates, changes in the dimensions of social capital between 2005 and 2009 are assessed.

It is worth underlining that the results obtained are the consequence of the choice of data source and the proposed approach to operationalisation. Nevertheless, the results show that the dimensions of social capital can be operationalised and quantified following the modified approach proposed by Van Oorschot, Arts and Gelissen (2006) and using data from the Social Diagnosis survey. They are justified by the fit statistics of models estimated for each wave separately as well as of the multigroup model (for all three waves together), expected sign of factor loadings and significance of most indicators.

key words: social capital, Social Diagnosis Survey, confirmatory factor analysis, measurement invariance.

